

SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET I FINLAND

BENGT LOMAN

Om språkformen i Jac. Ahrenbergs ”Samlade berättelser”

Artikeln ursprungligen publicerad i
Studier i nordisk filologi 62
SSLS 490, 1980, s. 177–192

Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 2015
ISBN 978-951-583-325-9

BENGT LOMAN

OM SPRÅKFORMEN I JAC. AHRENBBERGS "SAMLADE BERÄTTELSE"

I början av 1920-talet utgavs i den unga republiken Finland en rad nya upplagor av finlandssvenska författares samlade skrifter. Utgivningen skedde i snabb takt mellan åren 1921 och 1924, och förlagen lade med dessa nyutgåvor grunden till ett slags finlandssvenskt nationalbibliotek, som kunde vara representerat i varje bildat hem. På detta sätt gjordes verk av Runeberg, Topelius, Tavaststjerna, Ahrenberg och Lybeck lätt och billigt tillgängliga för nya generationer av läsintresserade, en viktig insats i det då tämligen litteraturfattiga finlandssvenska samhället.

Den som hade originalen till hands eller i friskt minne kunde emellertid konstatera att förlagen inte nöjt sig med att trycka om de äldre texterna. Speciellt sekelskiftesförfattarna hade underkastats en språklig bearbetning, som gick långt utöver den modernisering av ortografi och ordböjning, vilken under alla omständigheter kan förefalla motiverad och önskvärd i en kommersiell edition för moderna läsare.

Lättast att förstå och acceptera är väl den bearbetning som Mikael Lybeck själv ägnade sina egna originaltexter, när han på Söderströms förlag skulle utge dem som "Samlade arbeten". Lybeck hade ju ända sedan sin romandebut 1890 uppträtt som något av en språkpedant; redan då hade han skrivit om manuskriptet till "Unge Hemming" tre gånger under noggrant övervägande av varje ord, varje rad. Hans mål var att skriva en ren högsvenska - till skillnad mot det finlandssvenska idiom man kunde möta hos en Tavaststjerna eller Ahrenberg. Men han ville också utveckla en ordknapp, precis och pregnant stil, där alla onödiga detaljer och överflödiga ord avlägsnats. En jämförelse mellan olika versioner av hans verk ger intressanta inblickar i hans författarverkstad och skaparmödor.

Mer grannliga var den uppgift som Erik Kihlman samtidigt påtog sig för Schildts förlag: att utan några som helst ledtrådar eller

utgångspunkter i Tavaststjernas manuskript på egen hand språkligt retuschera dennes romanprosa. Kihlman sökte dock i en utförlig inledning motivera och försvara åtgärden, vilken vidtagits "på fru Gabrielle Tavaststjernas och förläggarens samstämmiga önskan". Den viktigaste orsaken var naturligtvis den kritik som vid olika tillfällen riktats mot språket i Tavaststjernas prosaverk. Inledningen innehåller också en utförlig och belysande redogörelse för de principer som tillämpats vid den språkliga revideringen. Framför allt hade utgivaren velat rätta uppenbara syntaktiska fel, vissa finlandismer i ordval och fraseologi samt en del olyckliga nyskapelser, vilka i Tavaststjernas fall ofta kunde bedömas som kontaminationer av semantiskt besläktade ord och uttryck. Det synes dock som om arbetet skett med en viss försiktighet och pietet: utgivaren har inte eftersträvat en normerande utjämning av dubbelformer, har inte velat förgripa sig på enskilda fall av stilbrott, och har t.o.m. respekterat en hel del finlandismer som realistiska inslag i miljöskildringen.

Ett liknande erkännande för hänsynsfullhet kan man tyvärr inte ge åt den okända korrektör som samtidigt på Söderströms förlag underkastade Jac. Ahrenbergs prosa en hårdhänt behandling. Ahrenbergs anseende som skönlitterär författare stod lågt vid denna tid. I själva verket hade han efter kritikermotgångar i stort sett lämnat romanförfattandet redan 1901, och han förföljdes av ett rykte att inte kunna skriva "korrekt svenska". För ett förlag kunde därför Ahrenbergs prosa vara ett ännu mer känsligt objekt för nyutgåvor än Tavaststjernas - vid en tid då den högsvenska språkvården blivit fast konsoliderad i det finlandssvenska samhället. Men detta rättfärdigar ändå inte förlagets åtgärder, som gick långt utöver en rimlig kontroll av grammatiska oegentligheter. Långa stycken av Ahrenbergs prosa behandlades snarare som ett slags koncept för korrektorns egna stilövningar. För att ge en föreställning om hur genomgripande bearbetningen kunde vara må här återges två versioner av ett stycke ur Ahrenbergs roman "Stockjunkarn", nämligen dels ur originalupplagan från 1892 (s. 137), dels ur Samlade berättelser V, 1922 (s. 127):

1892:

Under supén blef Blume plötsligt synbart orolig. Han kunde knappast tvinga sig att sitta stilla, hans hemliga last började att påminna honom om sin tillvara, det rykte i det slappade dragen, läpparna darrade då och då konvulsiviskt, pupillerna vidgades, han såg synbarligen dubbelt, ty han grep tidtals vid sidan af den sak, han skulle fatta.

1922:

Blume hade svårt att bekämpa en inre oro. Han kunde knappast sitta stilla, hans hemliga last började göra sig påmind, det ryckte i de slappnade dragen, läpparna darrade konvulsiviskt, pupillerna vidgades, och han trevade med handen, då han skulle fatta en sak på bordet.

Romanen hade inte kommit ut i någon ny svensk upplaga under mellantiden (däremot i finsk och tysk översättning 1894), och Ahrenberg var död sedan 1914. Den kraftiga omarbetningen måste således ha skett på förlaget och helt på dess eget ansvar. Det - ur nutida synpunkt - mest egendomliga med detta förfarande är att Ahrensbergs "Samlade berättelser" trycktes utan något som helst påpekande om att det var en språkligt bearbetad eller reviderad upplaga. Här finns ingen not eller underrubrik som deklarerar detta förhållande - långt mindre någon inledande redogörelse för revisionens omfattning och principer.

Men förlaget kunde i detta och liknande fall bygga på ett slags praxis. Språkgranskning tycks ha varit en tämligen normal företeelse vid svenskspråkiga förlag redan före sekelskiftet. Det numera mest bekanta fallet är kanske Bonniers hårda bearbetning av Strindbergs manuskript till "Hemsöborna". För Strindberg gällde det, liksom för andra författare i motsvarande situation, att godta ändringsförslaget eller att söka en annan förläggare. Fallet finns numera ingående beskrivet i Lars Dahlbäcks avhandling "Strindbergs Hemsöborna" (1974), vari även lämnas uppgifter om förlagets specielle språkgranskare, författaren Ernst Lundquist. Det var alltså naturligt att även Karl Tavaststjernas manuskript rönt en liknande behandling då de sändes till Bonniers för publicering. I detta fall gällde det bl.a. att bringa Tavaststjernas finlandssvenska prosa i närmare överensstämmelse med den moderna högsvenska språknormen, mest av hänsyn till de rikssvenska läsarna.

Filologer hade under 1800-talets sista decennier kommit att uppmärksamma skillnaderna mellan å ena sidan rikssvenskt högsvenska och å andra sidan den provinsialt färgade finlandssvenskan. En utgångspunkt för jämförelserna hade varit just iakttagelser i Tavaststjernas språkbruk. Ur detta utvecklades så småningom uppfattningen att det finlandssvenska litteraturspråket kunde leva vidare endast genom en anpassning efter den rikssvenska högsvenska normen. Tankarna utvecklades med skärpa av bl.a. den inflytelserike publicisten R.F. von Willebrand, från 1896 medlem av Finsk

Tidskrifts redaktion och under åren 1908-32 dess utgivare. I Finsk Tidskrift 1898 skrev han en artikel "Om språkets förändring", vilken har karaktären av en programförklaring. Han kritiserar här Adolf Noreens liberala språksyn med dess förståelse för språkliga förändringar och särutvecklingar. I stället hävdade von Willebrand med kraft att det finlandssvenska modersmålet "inte får försjunka till dialekt", att hem, skola, universitet och publicistik energiskt måste arbeta på att bringa det finlandssvenska språkbruket i överensstämmelse med gällande högsvensk språknorm.

Sina principer om det svenska språkets renhet tillämpade von Willebrand också med sträng konsekvens som kritiker i Finsk Tidskrift, där han även granskade diktverkens språkdräkt och där han var bland de första att angripa fennicismerna och finlandismerna. Det hörde i själva verket till ordningen att de finlandssvenska litteraturkritikerna höll ett vakande öga på de litterära alstrens språkform. Särskilt uppmärksammas var Hjalmar Neiglicks kritik av språket i Tavaststjernas "Barndomsvännerna" (1886) - liksom Tavaststjernas egen kritik av Jac. Ahrenbergs språkbehandling i "Hihuliter" (1889). I den utförliga recensionen av Ahrenbergs "Stockjunkarna" (1893) påtalade Mikael Lybeck "enskilda uttryck, som icke äro riktiga", t.ex. *haken* i stället för *hakan* och *dottren* i stället för *dottern*. Denna recension ger för övrigt en kritiskt inträngande granskning av Ahrenbergs psykologiska gestaltningsförmåga och berättarteknik, och den betecknar ett slags möte eller konfrontation mellan två olika finlandssvenska författargenerationer och stilideal.

Hur reagerade de berörda författarna själva på denna språkkritik från förlagens och recensenternas sida? Enligt Kihlman skulle Tavaststjerna mer än en gång ha bett sin finländske förläggare att få manuskripten granskade av någon som "kan svenska". Det synes dock som om tryckningsbrådskan alltid hindrat planernas förverkligande; troligen blev endast de hos Bonniers förlagda verken utformade under medverkan av andra än författaren själv. Tavaststjerna var i ett dilemma. Som prosaförfattare ville han åstadkomma en stilrevolution och en språkförnyelse, och som individualist reagerade han mot ingrepp i sitt fria skapande. Men å andra sidan gällde det ju också att bli antagen av förläggaren och att få god kritik av recensenterna. Och något liknande var fallet med Ahrenberg. Enligt von Willebrand var han ohägad att själv språkligt bearbeta sina manuskript, men däremot skulle även han ha vänt sig till förläggare

och vänner med bön om hjälp. Fortfarande finns bevarad den promemoria med ändringsförslag som just von Willebrand utarbetade efter att ha läst "Familjen på Haapakoski" i manuskript. Vid ett annat tillfälle bidrog litteraturforskaren Arvid Hultin med att granska novellsamlingen "Österut" i manuskript och korrektur.

Ahrenberg och hans förlag kunde heller inte undgå att påverkas av Lybecks och andras kritik. När det blev aktuellt med en ny upplaga av debutromanen "Hihuliter" (från 1889), fick originaltexten undergå en påtaglig språklig revidering. Speciellt kan man i 1897 års upplaga lägga märke till utbyten av speciella finlandismer, t.ex. ordformer som *yxe*, *piske*, *boda*, *isflaka*, böjningsformer som *årar*, *mjärder*, *lyftades*, glosor som *Johanne*, *Johanneeld*, *Johanneafton*, *gruta*, *kokko*, *stockflötning*, *skriftskola*, uttryck som till *ändå* (i stället för *till på köpet*), *hvardera gången* (i stället för *båda gångerna*) och även konstruktioner som *en yngling om aderton år* (i stället för *på*) och *par verst* (i stället för *ett par verst*). Denna språkliga revidering är ett intressant tecken på hur förlag- och publicistkretsar redan mot sekelskiftet visade känslighet för kraven på anpassning efter den högsvenska normen.

Förlagen kunde alltså åberopa dels en allmän praxis, dels även speciella omständigheter som kunde tyda på att Ahrenberg ej själv varit främmande för tanken att hans verk underkastades en språklig bearbetning för en ny upplaga. Möjligen kan man bakom dessa åtgärder ana speciellt R.F. von Willebrands språkvårdande intresse. Denne hade i sin minnesteckning över Ahrenberg, i Finsk Tidskrift 1914, nästan rent ut rekommenderat ett sådant förfarande. Här förordade han nämligen en omsorgsfull revision av det arbete som han bedömde som Ahrensbergs huvudverk, memoarserien "Människor som jag känt". Genom en sådan revision kunde man få bort en del småfel som enligt von Willebrands uppfattning inte hade något samband med Ahrensbergs författarindividualitet och "hvilka lätteligen kunnat genom förlagets försorg af ett skrifkunnigt biträde aflägsnas. En annan påverkande faktor eller förebild kan ha varit Mikael Lybeck, som ju samtidigt för Söderströms räkning reviderade sina egna verk för att uppnå en mera pregnant och ordknapp stil; det ovan på s. 178 f. givna exemplet antyder ju att även Ahrensbergs korrektör synes ha omfattat detta stilideal.

Ett syfte med denna uppsats är att söka klarlägga principerna för den språkliga revidering som Ahrensbergs prosa underkastades inför

nyutgivningen i "Samlade berättelser". En analys av dessa principer blir ofrånkomligt förknippad med iakttagelser om hur förändringarna kan påverka läsarens intryck av Ahrenberg som prosatör. För att komma underfund med ändringarnas karaktär och omfattning har jag systematiskt, ord för ord och rad för rad, jämfört originalupplagorna av sex romaner med motsvarande texter i "Samlade berättelser" (SB) och därvid noterat alla avvikelser. De romaner som behandlats på detta sätt är: "Hihuliter" (1889), "Anor" (1891), "Ungdom" (1891), "Stockjunkarn" (1892), "Vår landsman" (1897) samt "Rojalister och Patrioter" (1901). Titlarna förkortas här i fortsättningen: Hih, A, U, Stj, VL, RP. Samtliga dessa romaner utgavs hos Söderströms, dvs. Hih hos Werner Söderströms förlag i Borgå och de övriga hos Söderström & Co, Helsingfors, där alltså även SB utgavs (1921-22).

Från undersökningen har jag av olika skäl undantagit en del arbeten som inrymmer speciella problem: berättelserna från åttitalet, det postuma romanfragmentet "Kronofogdens Pengar" (1917), den historiska romanen "Med styrkans rätt" (1899) samt romansuccén "Familjen på Haapakoski" (1893). Den senare utgavs redan efter ett år i nya upplagor, vilka innehåller ändringar i förhållande till originalversionen. Eftersom denna revidering utfördes under Ahrenbergs livstid, är den av speciellt intresse och därför värd en särskild studie. Det kan också vara givande att studera texten i den 1919 utgivna Ahrenberg-antologin "Från östra Finland"; även här har företagits språkliga retuscheringar, vilka dock inte är identiska med dem som uppträder i SB 1921-22. Det kan också påpekas att brevromanen "Anor" fått passera förlagets korrektör praktiskt taget utan anmärkning. Det är här fråga om en pastisch i 1830-talets brevstil med gustavianska anor. Förmågan att bemästra denna krävande genre hade Ahrenberg själv förvärvat genom flitig läsning i äldre brev- och memoarlitteratur, och han fick även recensenternas lovord för den träffsäkra stilimitationen. Denna text har därför varit omöjlig att angripa utifrån de utgångspunkter som varit aktuella för förlagets korrektör.

Kvantitativt är omarbetningarna mest omfattande i de tidiga romanerna Hih och Stj med motiv från karelskt folkliv. Om ingrepens frekvens blir mindre i de andra romanerna, beror detta dock inte på att korrektorns ambition blivit mindre eller målsättningen annorlunda. Det sammanhänger snarare med att Ahrenberg här

skildrar andra och mindre folkliga miljöer, och dessutom även låtit sig påverka av den kritik som riktats mot hans språkbehandling. Här är emellertid inte platsen att söka teckna Ahrensbergs stilutveckling, utan de fem undersökta romanerna får behandlas som en enhet.

Genomgången av dessa fem romaners olika versioner har gett ett rikt och brokigt material, som kan sorteras och presenteras ur olika synpunkter: fördelning på olika texter och klassifikation efter olika språkliga kategorier. För att undvika en onödigt skrymmande detaljredovisning vill jag här dock försöka åstadkomma ett slags syntes och illustrera förändringarnas innebörd ur några mer allmänna, övergripande synpunkter. Denna syntes utgår då från vad jag uppfattat som målet för korrigeringen: att åstadkomma en språkform som är *modern* och *högsvensk* samt anknyter till *normalprosan*. Korrektorn har arbetat konsekvent efter denna målsättning, har på vägen avlägsnat en del skönhetsfläckar men har även begått en rad misstag - utifrån vilken tids språknorm man än försöker bedöma resultatet.

Först skall noteras att språkrevideringen medfört en del klart motiverade förbättringar av detaljer i Ahrensbergs text. Bl.a. har korrektorn avlägsnat en del formella inadvartenser av det slag som påtalades av I. Leopold i hennes recension av "Familjen på Haapakoski". Man finner inte längre spår av Ahrensbergs vana att särskriva vissa typer av sammansättningar (t.ex. *hihulit präst* och *solfjäders form*), att inte vara tillräckligt omsorgsfull vid korrekturläsningen av franska ord och fraser, och att begå vissa störande inkonsekvenser i sin interpunktion.

Mera genomgripande har moderniseringen av ortografi och morfologi varit. Detta har inneburit en nystavning efter den svenska rättstavningsreformen 1906 och vidare anpassning efter former och paradigmer i andra auktoritativa arbeten som Svenska Akademiens ordlista i dess sjunde upplaga (den åttonde utkom ju först 1927) samt Ralf Saxéns "Modersmålet" (utgiven av Finlands senats tryckeri 1917). Genom denna revidering införs moderna normalformer i stället för föråldrade eller på annat sätt marginala former som *murarne*, *utlöparena*, *stockjunkarn*, *modren*, *skavades*, *talte*, *setat*, *märkelig*, *yxe*. Genom denna modernisering utplånas naturligtvis samtidigt åtskilliga finlandismer i fråga om ordbildning och ordböjning, av det slag som behandlas i Bergroths "Finlandssvenska". Förlaget fortsätter alltså här - men med större konsekvens - den

linje som märktes redan i andra upplagan av "Hihuliter" 1897 (se ovan s. 181).

Anpassningen efter högsvenskan berör starkt Ahrenbergs ordval, fraseologi och syntax, vilket allt ju varit baserat på ett typiskt finlandssvenskt språkbruk vid 1800-talets slut. Det är omöjligt att här ge en fullständig förteckning över dessa finlandismer hos Ahrenberg, eftersom hans språk kan ge exempel till var och varannan paragraf i Bergroths "Finlandssvenska" - och dessutom innehåller drag som inte ens Bergroth noterat, t.ex. *kaffeknorr* Hih 161, *föna* Stj 125, *fälmän* Stj 198 och *gliande* Stj 221.

En detalj kan visa hur genomgripande den högsvenska anpassningen kan förändra intrycket av Ahrenbergs språk och miljöskildring. Ett problem för korrektorn har legat redan i titeln på romanen "Stockjunkarn". I § 435 påpekar Bergroth att *stockjunkare* är ett finlandssvenskt jargongord, och han ger ett högsvenskt ersättningsord som dock saknar den emotionella klangen: *trävaruhandlare*. Korrektorn har bevarat ordet i boktiteln (men ändrat till *Stockjunkaren*) och låter det även kvarstå i presentationen av bokens huvudperson, *Veikkolin, som var en slipad kanalje, en riktig stockjunkare* Stj 16 (dock nu försett med ett avståndstagande citations-tecken). För övrigt har ordet fått försvinna ur romanen, genom strykning eller genom utbyte mot det neutrala *timmeruppköpare* (se t.ex. Stj 101, 245). Korrektorn har också konsekvent ersatt ordet *stock* med *timmer*, även i sammansättningar som *stockflotte*, *stockhuggare*, *stockpris*, *stocktransport*, *stockuppköpare*. Sådana förändringar bryter ett slags enhetlighet i romanen - de försvagar det språkliga sambandet mellan romanens titel och dess nyckelord från det karelska skogsbruket, liksom det tunnar ut realismen i beskrivningen av den finländska miljön.

Samma uttunnande verkan har avlägsnandet av en del finska inslag, t.ex. när lånord som *korja* Hih 138, *muika* Stj 51 och *hihulitpräst* Stj 176 ersätts med *ta*, *siklöja* resp. *laestadianpräst* eller när interjektioner som *aj voj* RP 26 och *Perkele* Hih 149 ersätts med *ja ja* resp. *F-n*.

I sina romaner med motiv från Karelen söker Ahrenberg då och då påminna läsaren om att dialogernas språk egentligen är finska. Detta kan ske genom anspelningar på den talandes modersmål eller språkliga egenheter eller genom att finlandssvenska (och delvis finskpåverkade) uttryck får alludera på finskan. Mer direkt kommer

dessa påminnelser genom sparsamt insatta finska vändningar, t.ex. *se on sallittu* Hih 48, *Stj 119*, *Jumala varjelkoon* Hih 51, *mies sanasta ja härkä sarvesta* Stj 60, *antakaa mennä vaan* Stj 76. Men vid revideringen stryks dessa helt eller återges med motsvarande fraser ur högsvenskan. Däremot har korrektorn accepterat liknande ryska fraser, ävenså det starka franska inslaget i Ahrensbergs skildringar av de högre samhällsklassernas liv.

Korrektorn har även omsorgsfullt sökt avlägsna Ahrensbergs syntaktiska finlandismer. Följande ändring ger ett gott exempel på en säker kännedom om Bergroths paragrafer och en tydlig ambition att följa dem: *och så drogo sig de båda herrarna igen upp på estraden* Hih 73. Detta ändras till: ... upp på estraden igen, och detta med anknytning till Bergroths § 253, som behandlar placeringen av *åter* och *igen*. Enligt Bergroth är *åter* ett skriftspråksord, som gärna står inne i meningen, medan *igen* är ett talspråksord, som "alltid måste stå sist i satsen; en regel mot vilken vi mycket ofta fela". Och här delar korrektorn Bergroths uppfattning att språknormen måste sättas högre än språkbruket.

Men mer intressant än denna allmänna följsamhet i fråga om inställningen till klara finlandismer är kanske ändå tillämpningen av vissa paragrafer som närmast varnar för ett överdrivet bruk av vissa språkdrag utan att för övrigt helt fördöma dem. Vissa av Bergroths regler behandlar drag som kan sägas utmärka finlandssvenskt språkbruk utan att för den skull vara främmande för rikssvenskt högspråk. Det kan här röra sig om skillnader i frekvens, eller också kan det vara fråga om regler med undantag eller övergångsfall. Ett sådant fall är bruket av possessivt pronomen som bestämning till ord för kroppsdel. Enligt Bergroth gör finlandssvenskarna - under påverkan av finskan - sig skyldiga till ett "överdrivet och osvenskt bruk" av possessivpronomet i denna funktion (§ 151). Ahrensberg har konstruktioner som *slå ned sina ögon* och *vrida sina händer*. Här rättar korrektorn till *ögonen*, *händerna* o.dyl. - men utsträcker regelns tillämpning genom att även avlägsna possessivpronomet från likartade konstruktioner med ord för vissa personliga tillhörigheter, t.ex. *taga sin mössa på sig* och *trycka sin näsduk mot ögonen*.

En annan av Bergroths varningar gäller "överflödigt användning av småord", dvs. speciellt interjektionen *nå* och vissa enkla adverb (§ 202-205). Här är det ju också närmast fråga om en frekvensskillnad mellan rikssvenska och finlandssvenska. Man kan märka hur Ah-

renberg genom ett koncentrerat bruk av ord som *väl, nog, ju, nu* i repliker sökt återge ett karakteristiskt finländskt språkdrag. Även här har korrektorn onyanserat tillämpat Bergroths paragraf och stryker småord i alla möjliga textsammanhang, ofta dessutom till förfång för innehållet. När bonden Matti oroar sig över vad hustrun skall säga när han kommer hem, tänker han för sig själv: *Tänk om hon skulle ha lagt sig! Men så väl var det nog inte.* Stj 72. När korrektorn här stryker *nog* förändras satsens hela innebörd – från ett antagande till ett faktiskt konstaterande.

I tillämpningen av vissa ordföljdsregler märker man särskilt tydligt korrektorns överdrivet starka hänsynstagande till Bergroth. Denne utgår i § 249 från ett strikt sats-schemamönster, vilket närmast övertagits från Erik Brates "Svensk språklära" (1898), och han uppfattar generellt rubbningar i detta mönster som slarv med den riktiga ordföljden i svenskan, ett slarv som för finlandssvenskans vidkommande speciellt kan bero på inflytande från finskan. Men även för detta fall gäller ju att det i realiteten ges möjligheter till variation inom ramen för ett givet grundmönster, och att faktorer som emfas, satsdelarnas relativa tyngd och textlingvistiska hänsyn kan motivera omställningar. I det litterära språket tillkommer naturligtvis hänsyn till rytm och stilalluderande effekter. För sådana hänsyn har korrektorn emellertid varit påfallande okänslig, och genom den strikta tillämpningen av Bergroths paragrafer får subjektet automatiskt ersätta andra satsdelar i fundamentpositionen, liksom obetonat pronomen som objekt (enligt § 255) placeras direkt efter finita verbet, t.ex.:

och iväg bär det Hih 82 (ändrat till: *och det bär i väg*)
minns du inte det Stj 97 (ändrat till: *minns du det inte*)

I många fall kombineras ändringarna i ordföljden med att inledande småord stryks enligt Bergroths rekommendationer, t.ex.:

väl är natten ljus Stj 188 (ändrat till: *natten är ljus*)
så lugnade sig sjön åter Stj 200 (ändrat till: *sjön ändrade sig åter*)
Nu blev Veikkolin orolig Stj 206 (ändrat till: *Veikkolin blev orolig*).

I § 201 behandlar Bergroth konstruktioner av typen *han förde sin gäst i kammaren, pastorn steg i katedern*. Detta uppfattar Bergroth

med rätta som ett finlandssvenskt drag, påverkat av motsvarande konstruktioner i finskan. Enligt den högsvenska regeln bör alltså ett (betonat) *in*, *ut*, *upp* eller *ned* i sådan a fall utsättas mellan rörelseverb och det befintlighetsbetecknande adverbet. Så behandlar korrektorn också motsvarande konstruktioner hos Ahrenberg. Men även denna regel övergeneraliseras utan egentligt stöd i språkbruket. Sålunda sätts ett betonat adverb ofta ut även efter verb som betecknar befintlighet, t.ex. *han är* (tillägg: *inne*) *i badstugan* Hih 132, *från mössan hängde* (tillägg: *ned*) *en frans* Hih 218. Stundom visas också en okänslighet för idiomatiska vändningar, t.ex. *alla skynda* (tillägg: *ned*) *i båtarna* RP 145.

I § 244-246 ger Bergroth exempel på speciell finlandssvensk användning av prepositionen *åt*, t.ex. i konstruktioner som *berätta*, *visa* samt *köpa*, *skriva*, *sända något åt någon*, där högsvenskan i stället skulle ha *för* resp. *till*. Han påpekar att konstruktionen med *åt* i många fall även kan och bör ersättas med s.k. dativobjekt, speciellt om detta utgörs av ett obetonat pronomen, dvs. *han räckte mig handen* i stället för *han räckte handen åt mig*. Det synes nu som om korrektorn övergeneraliserat även dessa regler, och helt onödigt undviker konstruktioner med *åt*. Detta innebär t.ex. att *åt* får ersättas med *till* i uttrycket *ropa något åt någon* U 227 eller att konstruktioner med dativobjekt föredras, t.ex. när *Far min gaf den* (dvs. hingsten) *åt mig* Hih 8 ändras till *Far min gav mig honom*. Motsvarande förändring kan även drabba ett *till*: *och räckte så flaskan till Tobias* Hih 79 blir: *och räckte så Tobias flaskan*.

I § 152 varnar Bergroth för det likaledes från finskan övertagna bruket att vid vissa verb utelämna obetonat pronomen i objektsställning, t.ex. *tror du inte att jag märker*. Det måste vara denna regel som föresvävat korrektorn då ett *henne* inskjuts efter den annars fullt idiomatisk a frasen *Om hon skulle gå in till Vera och fråga!* VL 128.

Av intresse är också korrektorns reaktioner på det modala hjälpverket *skulle*. Bergroth ger en rad varnande exempel på finlandssvensk användning av *skulle* i strid med högsvenskt språkbruk (§ 179-185). Bergroths regler är inte lätta att tolka utan ganska ingående grammatisk skolning; hos korrektorn leder detta till en allmän rädsla för *skulle*, vilket går ut över många goda idiomatiska uttryck. T.ex. *om något skulle hända* RP 231 ändras till *om något händer*, och

i replikskiftet *Hvad är det fråga om? - Jag skulle tala vid pastorn!* Hih 65 f. ändras *skulle* till *ville*.

En liknande överdriven försiktighet utmärker behandlingen av Ahrenbergs sammansättningar med -tal. Korrigeringen medför inte bara att *i månadtal* Hih 143 ersätts med *i månader* (enligt Bergroths § 475); även uttrycken *i timtal* och *i veckotal*, som Bergroth ändå funnit brukliga i sverigesvenskan, stryks eller ändras till *i timmar*, *flere timmar* osv. Det märkliga är att även *åratal*, som dock fått fullt godkänt av Bergroth, röner en motsvarande behandling (se t.ex. Hih 197 eller Stj 131).

Exemplen visar att korrektorn i sin iver att undvika finlandismer gått långt utöver de regler som Bergroth uppställt för korrekt högsvenska. Korrektorn har uppenbarligen inte själv praktiskt behärskat sitt högsvenska språkideal, och har av rädsla för kritik ängsligt sökt gardera sig mot misstag. Osäkerheten har överkomparerats genom övergeneraliseringar av Bergroths regler. Det är för övrigt anmärkningsvärt att det ännu 1922 vid ett ledande finlands-svenskt förlag rådde sådan oklarhet om hur dessa regler praktiskt skulle tillämpas.

Hos korrektorn har rädslan för finlandismer kombinerats med en allmän motvilja mot ord och uttryck som bryter mot en modern normalprosastil. Drag som tillhör andra stilarter avlägsnas omsorgsfullt. Förändringarna gäller då främst ord och vändningar som kan bedömas som slangartade eller "vulgära", t.ex. när *labb* ersätts med *hand* eller när sista ledet stryks i sammansättningen löjtnantsspoling. Förlusten kan förefalla kännbar om man beaktar den sammanhängande kontexten: *Tobias sträckte sin valkiga labb fram mot grefven* Hih 75 resp. *En helt ung löjtnantsspoling, en rödblommig adertonåring med mjukt, ljust fjun på haka och kinder, kommenderade manskapet med ett allvar, som var på en gång rörande och komiskt* VL 150. Inte ens ett ord som *åkarbrasa* kan godtas: i originalupplagan av Hihuliter (s. 84f.) tar prisdombarna *sig alt emellanåt en åkarbrasa* - medan de i SB *stampade fötterna!*

Mer besvärande än sådana enskilda detaljändringar är dock korrektorns behandling av replikernas talspråk, varvid former som *gnugga*, *di*, *dom* och *så'n* går förlorade tillsammans med känsligt återgivna talspråksfraser. Som exempel kan tas omskrivningen av en rad repliker som yttras av bondkvinnan Maria i Stj (s. 79-82).

Stj 1892

Vi har barn nog.

Det är nog supet i dag.

Nå, hvad är det nu?

Du har visst fått i dag mer än du godt tål.

och i morgon får du ju sen själf bestämma, huru du vill ha det.

SB 1922

Vi har tillräckligt med barn förut.

Ni har supit tillräckligt för i dag.

Vad gäller ert besök här?

Du har visst fått dig till bästa litet mer än du gott tål.

och i morgon får du ju bestämma, huru du vill att det skall bli.

Maria framställs i romanen som en klartänkt och rapptungad kvinna - till skillnad mot sin tröge och omständlige man. Men korrektorn har alltså gjort sitt bästa för att eliminera detta försök till individualiserad replikföring.

I Ahrensbergs romanprosa kan man lägga märke till två olika stilnivåer. Den ena omfattar partier av en utpräglad episk-dramatisk karaktär, partier som beskriver skeenden och replikväxlingar. Här är språkformen mer spontan och improviserad, liksom i ett försök att fånga nuets hastigt skiftande intryck och stämningar. En annan karaktär har de statiska avsnitt där författaren klarare träder fram själv, beskriver miljöer, ger bakgrunder, rekapitulerar och kommenterar. Här använder Ahrenberg gärna en gammaldags berättarstil, där läsaren kan känna den allvetande berättarens närvaro. Gestalterna kan kallas "vår konstnär" eller "våra vänner", det refereras till andra ställen i berättelsen ("som ovan nämndes") eller läsaren t.o.m. erinras om dess ram och gränser ("men huru det gick med giftermålet mellan Kaarlo och Elli hör icke till historien om en stockjunkare"). Framför allt utmärks dessa avsnitt av en tyngre och mer genomarbetad stil, av ungefär samma slag som man möter i Ahrensbergs icke-skönlitterära alster.

Här försöker korrektorn åstadkomma en utjämning. De direkta anspelningarna på författaren och hans direkta förhållande till sina gestalter bortarbetas, enligt mera moderna romantekniska teorier. Och framför allt nedtonas den karakteristiska stilbrytningen genom en orientering mot modern normalprosa. Detta innebär att lediga talspråkskonstruktioner försvinner ur replikerna och de inre monologerna, t.ex. *när hustru min* Hih 138, till *Blumen* Stj 21, *ingen Hultila kom* Stj 64, *du, Elli, går in du* Stj 179, *det var sant* U 143 ändras till *min hustru; till Blume; Hultila kom inte; du, Elli, gå in du* resp. *det är sant*. Men det innebär också att ålderdomliga eller korrekt skriftspråkliga konstruktioner försvinner ur de mer resone-

rande partierna; t.ex. *en sin företrädare* Hih 18 ersätts med *en företrädare*; *solen var ... nedgången* Hih 224 med *solen hade ... gått ned*; *åt vem samlade han* Stj 155 med *vem samlade han åt*; *vägrade ... dem att passera* RP 41 med *vägrade ... att låta dem passera*. Konstruktioner med presens particip ersätts med finita omskrivningar, och fast sammansatta verb med lös sammansättning. Moderniseringen drabbar även ord som *icke, ej, endast, blott, ty*, vilka byts ut mot *inte, bara, för*.

I den språkliga förenklingen går många konkreta detaljer förlorade, t.ex. när i Ahrenbergs skildringar av livet i fält målade ord som *sammankallningssignaler* VL 187, *fältkittlar* VL 155 och *marketentartält* VL 155 ersätts med färglösa *signaler, kök och tält*. "Haf godheten skrif ut kvittensen på telegrammet", säger den ryske översten i samma roman, medan han öppnar krigstelegrammet "med en viss långsam, en enerverande pondus och värdighet" VL 116. Korrektorn lyckas byta ut den stämningsskapande repliken mot en fras som låter både korrekt, modern och banal: *Var god och kvittera telegrammet*.

Det skulle föra för långt att här redogöra för alla omotiverade omskrivningar, utslutningar och tillägg. Må till slut bara några mer påfallande missförstånd påpekas. Ibland kan man i Ahrenbergs prosa finna små allusioner på kända ställen ur klassisk svensk litteratur. På tal om den oberäknliga sjön Pielinen skriver han: *Matti trodde icke henne mer än nattgammal is* Stj 169. Hänsyftningen på Tegnér's ord ("nattgammal is tro icke") går till en del förlorad genom den pedantiska rättelsen: *trodde icke på henne mer än på ...* I RP finns en underbar skildring av en gustaviansk fest på Sveaborg. Synd bara att korrektorn inte hörde Bellman bakom frasen *svalan flög långt in i salen* RP 131 - utan lät henne flyga in i *rummet!*

Den korrektorn som ålades att språkligt revidera Ahrenbergs prosa i enlighet med den nya tidens krav har inte varit vuxen sin svåra uppgift. Bristerna i stilkänsla och i allmän grammatisk färdighet har fått göra sig alltför mycket gällande. Resultatet har blivit förödande för intrycket av Ahrenbergs egen språkbehandling och berättarförmåga. För en modern läsare finns ingen annan möjlighet än att gå tillbaks till originalupplagorna - eller vänta på en ny mer pietetsfull edition av höjdpunkterna i Ahrenbergs roman - och novellkonst.

Men korrektorn har naturligtvis endast varit ett instrument för en mer genomgripande tidsrörelse. Tjugotalets utgåva av Jac. Ahren-

bergs samlade berättelser och romaner kan ses som ett dokument från en period av språk- och stilbrytning i finlandssvensk prosadiktning, en period då högsvenskan och den akademiska stilen definitivt segrade över den äldre finlandssvenska provinsialismen och berättartekniken. Utgivningsarbetet betecknade endast kulmen på en lång process där förlag och kritik sökt bidra till det litterära språkets anpassning efter nya stilideal och språknormer.

Naturligtvis kan man finna att förlagen hade goda avsikter med sin strävan att presentera Tavaststjernas och Ahrensbergs samlade verk i en form som kunde tillfredsställa även den nya tidens litterära smak. Men samtidigt låg det något djupt otillfredsställande i själva förfarandet, som inte visade tillbörlig hänsyn till en äldre författares individuella och tidsbundna stildrag, och som dessutom vid denna tid skapade ett slags artificiell norm för finlandssvensk prosa, från vilken denna först så småningom lyckats lösgöra sig. Framför allt kan man ogilla den snäva syn på språket, som förlagen och kritiken visade genom sina ansträngningar att normera även det konstnärliga språket.

Bearbetningen av Ahrensbergs prosa avslöjar först och främst ett slags historielös syn på det litterära språket. Man såg inte det litterära verket som bundet till en viss stilepok med vissa sociala förutsättningar, utan man tänkte sig att det kunde moderniseras för att passa en ny generations smak och språkkänsla. I detta fall låg det tjugo à tretti år mellan originalupplagorna och den språkligt reviderade upplagan. Mycket hade hänt under mellantiden. Just de stora förändringarna i samhälle och språksyn borde egentligen ha manat till ytterlig försiktighet. Ahrenberg skildrade ju en gången tids miljöer och människor med ett språk som sökte tillgodose den tidens krav på realism eller naturalism. Ahrensbergs språkform utgick från språksituationen i det samhälle som han levde i och som han beskrev. Han använde även ett slags gammaldags berättarteknik med författaren som en osynlig men ändå närvarande kommentator och tillrättaläggare. Allt detta är i hans romaner sammantvinnat till en tidstypisk helhet - motiv, berättarteknik, språkform. Att här ändra detaljer utifrån en modern ståndpunkt kan endast leda till skada för helheten. Resultatet blir en kompromiss, en hybrid, där moderniseringarna försvagar den genuina tids- och stilkänslan.

Bearbetningen visar också en okänslighet för de levande språkets rika variation. Genom att retuschera bort ord av ålderdomlig,

vardaglig eller fackbetonad prägel skapade man ett slags normalprosa, som försvagade intrycket av Ahrenbergs förmåga till inlevelse i samhällets sociala och kulturella mångfald. Anknytningen till normalprosan avslöjar över huvud taget en bristande känsla för språket som konst, som material för ett fritt skapande med andra syften än att kort och sakligt överföra meddelanden. Ytterst är det här fråga om författaren och hans uppgift i samhället. Man erkänner inte författarens rätt att med egna adekvata språkliga medel beskriva händelser och stämningar i samhället. Utan man ser författaren främst som ett föredöme i konsten att skriva vårdat, att sätta en standard för språket. Om författaren sviker på denna punkt, vore det förlagets plikt att inskrida.

Förlagens språkliga revideringar passerade inte utan kritik. Bl.a. skrev Gunnar Castrén en kommentar till utgåvan av Tavaststjernas "Samlade skrifter" (i Nya Argus 1924). Han prisade utgivarens goda smak och omdöme i föreliggande fall, men var för övrigt principiellt avvisande mot korrigeringar utöver otvivelaktiga slarv- och tryckfel. Om utgivarens frihet accepterades, kunde detta enligt Castrén lätt leda till orimliga konsekvenser: "Hela vår litteratur borde omskrivas två eller tre gånger varje århundrade för att avlägsna allt som blivit föråldrat eller stöter moderna öron".

Juridiskt sett hade finländska förlag vid denna tid dock rätt att företa vilka ändringar som helst i en avliden författares verk, även utan särskild redovisning eller markering. Först 1927 anslöt sig Finland till Bernkonventionen och antog lagen om litterär upphovsmannarätt. Härigenom förbjöds bl.a. ett sådant förfarande som just drabbat Tavaststjerna s och Ahrenbergs verk. Däremot bevarade förlagen naturligtvis även i fortsättningen sin rätt att bearbeta de litterära verken på manuskriptstadiet, vilket ju även skedde i Finland i stor utsträckning under mellankrigstiden.